

Witte Vlekken in de geschiedenis van Rijnland

Ook al is er over de geschiedenis van Rijnland, zeg maar het hele noordelijke deel van de provincie Zuid-Holland, al enorm veel geschreven en wordt er nog iedere dag wel hier of daar een nieuwe publicatie aan toegevoegd, van een artikeltje of stukje op een website tot een dik boek toe, het overgrote deel daarvan betreft een dorp of gemeente en maar heel zelden de hele regio. Nu zijn tal van zaken uit plaats A ook vrijwel naadloos en volledig van toepassing op plaats B of de meeste plaatsen in de buurt, tot zelfs de volledige streek toe. Natuurlijk zijn er wel verschillen binnen die grote regio: bloembollen groeien alleen in de duinstreek, niet in de streek rond Nieuwkoop of Hazerswoude (een zeldzame uitzondering daargelaten). Steen- en pannenbakkerijen stonden alleen in een strook langs de Oude Rijn (ook hier weer een doodenkele uitzondering daargelaten). Voor tuinbouw of boomkwekerij is niet iedere polder of terrein geschikt. Kortom, lokale en regionale specialisaties zijn op heel wat plaatsen aan te wijzen, zonder dat ze overal in de hele streek voorkomen. Maar met deze aantekening kan toch gezegd worden dat enorm veel zaken in de hele streek speelden en vrijwel volledig vergelijkbaar waren. Zeker als er al heel veel gepubliceerd is in lokale studies, zou het verbinden van die studies al kunnen leiden tot een goed regionaal overzicht. Dat zou dan, ook al is er geen perfecte en doorwrochte studie, al een enorme verbetering zijn en is er weer een witte vlek weggewerkt.

Het volgende overzicht pretendeert op geen enkele wijze alomvattend te zijn; er zijn nog wel meer zaken denkbaar, die hier niet genoemd worden. Voor suggesties houden wij ons aanbevolen. Ook kan het zijn dat een hier als witte vlek aangeduid onderwerp inmiddels al wel diepgaand voor de hele regio bestudeerd is, maar dat de betreffende publicatie bij ons niet bekend is. Ook dan stellen wij hoge prijs op een mededeling daarover. En dat geldt natuurlijk ook voor onderhanden regionaal onderzoek dat nog niet tot een publicatie geleid heeft. De volgorde is volstrekt willekeurig; het is ook lastig om daar een chronologie in aan te brengen of een systematiek voor te bedenken. Ook moet er geen prioriteitsvolgorde achter gezocht worden.

Wanneer iemand lust heeft om een van de hieronder genoemde onderwerpen uit te diepen, zijn ondergetekenden, Piet de Baar en Cor Smit (redactie@rijnlandgeschiedenis.nl), graag bereid om hun kennis op dat specifieke gebied te delen, de hen bekende literatuur te noemen en verder tot op detailniveau vragen te beantwoorden. Als het eindresultaat een leuk artikel voor deze website wordt, zijn wij al tevreden; mocht het een soort aanzet tot een wetenschappelijke studie of zelfs dissertatie worden, dan is dat natuurlijk helemaal mooi.

De Vlekken

1. Kinderarbeid: vooral in de landbouw en bij middenstanders werden kinderen al van heel jonge leeftijd ingeschakeld en sommige industrieën konden niet zonder kinderarbeid (b.v. de steenbakkerij). Voor de stad Leiden is op dat gebied al heel veel onderzocht, zoals laatstelijk in de dissertatie van *Cor Smit*, die ook gegevens verzamelt voor de regio. Maar wanneer ook anderen op dit gebied actief zijn, zou samenwerking gezocht kunnen worden om tot een goede publicatie te komen.

2. Versplintering op religieus gebied: waarom zijn bepaalde dorpen vrijwel homogeen katholiek of juist vrij streng protestants, en andere een lappendeken van die religies, maar ook met remonstranten, Lutheranen of zelfs joden in grotere aantallen vertegenwoordigd? Is die homogeniteit (of juist niet) al eeuwenlang zo, of heeft daar een flinke verschuiving in plaatsgevonden?

3. **Benoeming Arminiaanse predikanten.** Het stadsbestuur van Leiden deed rond 1610 veel moeite om in de regio predikanten benoemd te krijgen van Arminiaanse snit. In het Missivenboek staan enkele brieven die daartoe aan de ambachtsheren en/of kerkenraden gezonden werden. Ook ondershands of via de classis zal er wel moeite gedaan zijn. Zou er een overzicht gemaakt kunnen worden van de bemoeienissen op dat terrein, en eventueel van een tegenbeweging?
4. **Hooibouw** was overal heel belangrijk, tot in de duinen toe. Over de hooibouw op zich is al wel heel veel bekend en dat heeft dan meteen regionale betekenis, maar b.v. over de handel in hooi maar weinig. Ook naar prijzen van hooi en het transport naar de stad (Leiden had b.v. heel wat paarden en ander vee binnen de stadsmuren) is nog weinig onderzoek gedaan.
5. **Zeilmakerijen** waren er niet in alle dorpen (en de stad Leiden had er ook niet overdreven veel), maar waar ze wel waren, zorgden ze voor tal van omliggende plaatsen. Scheepvaart en molens hadden zeer veel zeil nodig, en dat moest ook allemaal onderhouden worden. Het canvas zal wel uit de Zaanstreek betrokken zijn en het touwwerk uit de streek rond Oudewater, maar het naaiwerk werd vrijwel uitsluitend door de plaatselijke zeilmakerijen verricht. Al zou er alleen maar een volledig overzicht van alle zeilmakerijen komen, zou dat al een enorme winst zijn.
6. **Molenmakerijen** waren er veel en zijn al vaak onderwerp van studie geweest, maar een goed algemeen overzicht in de hele regio ontbreekt. En dan ging het vooral om welke molens door welke molenmakers gebouwd of gerepareerd zijn. Over bedrijfsmatige aspecten, zoals het aantal knechts, de loonsom, de winstgevendheid van de branche, spectaculaire winsten of faillissementen, is maar zelden wat bekend.
7. **Galgen** stonden vaak op een plaats die nu nog Galgweg, -kade of -water heet, in hoge heerlijkheden. Deze waren in het hele baljuwschap Rijnland verspreid. In het verleden zijn er wel eens pogingen gedaan om een beetje overzicht hiervan op te stellen (*Jelgersma*), maar een goede studie hierover, desnoods provinciaal, is niet bekend.
8. **Duitse hannekemaaiers** die bleven: uit Westfalen en omliggende gebieden kwamen talloze grasmaaiers, turfstekers, tuinlieden, kleermakers en bakkers, doorgaans aangeduid met weinig vleierende namen als poepen, hannekemaaiers of gewoon moffen. In vrijwel ieder dorp in de hele regio bleven er zo af en toe wel enkele hangen, bijvoorbeeld omdat ze met een lokale schone (of juist overgeschoten blauwkous) trouwden. Nu steeds meer achttiende-eeuwse akten van indemniteit (borgbrieven e.d.) op Internet gepubliceerd worden, moet het mogelijk zijn daarvan een meer algemeen beeld te krijgen.
9. **Tuinbouw** was, zoals gezegd, niet overal even succesvol, zodat die beperkt werd tot de omgeving van Leiden (daarover is al gepubliceerd), Hillegom (vooral georiënteerd op Amsterdam), Rijnsburg en Roelofarendsveen. Over b.v. de kruidenteelt in Noordwijk en de boomkwekerij in Boskoop is al heel wat gepubliceerd, maar een samenhangende studie over vooral de echte tuinbouw ontbreekt.
10. **Grootgrondbezit** van Leidenaren in Rijnland: van individuele rijke inwoners van Leiden (en in mindere mate van Amsterdam of andere steden) is al wel eens het totale grondbezit in kaart gebracht, en er zijn zeer verdienstelijke studies zoals van Fockema Andreae, maar toch zou er nog zoveel meer achterhaald kunnen worden. Voor de middeleeuwen en zestiende eeuw is er al wel wat verricht, maar dat betreft dan vooral het grondbezit van instellingen, zoals kloosters, kerken, gasthuizen, abdijen enz. Nu steeds meer registers van eigendomsovergang toegankelijk gemaakt worden, en de morgenboeken en verpondingsregisters van heel veel plaatsen bewaard gebleven zijn, moet daaruit toch wel een algemeen beeld te halen zijn.

11. **Steenbakkerijen, pannebakkerijen en kalkbranderijen** kwamen, zoals gezegd, met name voor langs de Oude Rijn. Tot ca. 1600 wordt deze materie uitputtend bestudeerd door Hans Endhoven, maar voor latere tijden is dat niet het geval. Toch was dit een industrie die zeer velen werk gaf en ook belangrijk was voor de export. Al zou er alleen maar een overzicht komen van alle steenplaatsen enz., met de jaren van werkzaamheid.

12. **Gasfabrieken**: zo rond 1900 gingen steeds meer gemeenten over tot de stichting van een gemeentelijk gasbedrijf, soms gecombineerd met andere nutsvoorzieningen. Nu de ondergrond van die locaties vaak vervuild blijkt te zijn, is er al heel veel werk verzet om al die fabrieken te lokaliseren en de geschiedenis ervan te achterhalen. Bovendien was dat een bedrijfstak die ervan hield om gedenkboekjes uit te brengen. Al zou er alleen maar een goed overzicht komen...

13. **Kadastrale opmetingen**: na 1805 begon het zogenaamde Hollands kadaster met het systematisch opmeten van alle gemeenten in Holland, voortgezet (en grotendeels overnieuw gedaan) door het Franse kadaster, en daarna voltooid door het Nederlandse kadaster. Van inmiddels heel wat plaatsen zijn de kadastrale uitkomsten en kaarten al gepubliceerd, maar er is op dat gebied ook nog wel wat te doen dat niet via Internet te achterhalen valt. Al zou er alleen maar een overzicht komen waaruit blijkt wanneer precies de kaarten van een bepaalde gemeente vervaardigd zijn.

14. **Vroedvrouwen en vroedmeesters**: de mobiliteit in deze beroepsgroep was groot. Voor de 19^e eeuw is dat dankzij de overzichten in de Provinciale Verslagen nog enigszins gemakkelijk te achterhalen, maar voor de 17^e en 18^e eeuw is dat veel lastiger. Omdat zij in de regel betaald werden door de plaatselijke overheid (het dorpsbestuur), zou ook te vinden moeten zijn hoe de basissalarissen uiteenliepen. Ook genealogisch zou een overzicht van belang zijn.

15. **Schoolmeesters/kosters/klokluiders/voorzangers**, vaak een gecombineerd beroep, waren eveneens zeer mobiel. Wie begon als kwekeling of ondermeester, wilde natuurlijk later zelf wel een school leiden. Door dhr. Van Sintemaartensdijk is al veel onderzoek verricht, maar wat de uitkomsten daarvan voor onze regio zijn, is niet bekend. Thans is Leon van der Hoeven hiermee bezig, maar enige hulp (al is het alleen maar het aanwijzen van relevante literatuur) is nooit weg.

16. **Accijnzen**: het hele belastingressort Leiden en Rijnland, dat zelfs Aalsmeer bevatte, werd vanuit Leiden bestuurd, met als gevolg dat talloze processen wegens ontduiking etc. vastgelegd zijn in registers in het Oud Rechterlijk Archief van Leiden, waar toch niet iedereen het daar meteen zal zoeken. Zo onder meer notulenboeken 1695-1807 (inv.nr. 158), craqueelboeken 1577-1810 (inv.nr. 129) en criminele klachtboeken 1750-1809 (130), en akten van getuigenverklaring, visitatie e.d. 1698-1805 (133). Voor wie een voorouder zoekt die belastingen pachtte of juist de wetten overtrad, zou een ontsluiting op welke wijze ook van groot belang zijn. Maar al zou er alleen maar eens een zeer uitvoerig artikel over deze materie verschijnen - dat zou al de aandacht daarop kunnen vestigen.

17. **Films**: al vrij snel na het populair worden van dit medium gingen cineasten uit eigen keuze of in opdracht activiteiten op dorpen filmen. Nu er zoveel werk verzet wordt om alles wat met oudere films van doen heeft te onderzoeken en wat nog bewaard is te restaureren en op andere dragers over te zetten, moet er zoveel kennis hier en daar zijn, dat dit ook regionaal tot mooie overzichten moet kunnen leiden. Voor Voorschoten is onlangs zo'n overzicht gepubliceerd, dat als voorbeeld zou kunnen fungeren.

18. **Dorpspompen**: vóór er waterleiding kwam, werd het regenwater van grote gebouwen als de dorpskerk of het raadhuis opgevangen in grote kelders en middels een pomp ter beschikking gesteld van de dorpelingen. Omdat dit aandachttrekkende voorzieningen zijn, is er al heel veel over gepubliceerd, maar wel uitsluitend in lokale tijdschriften. Een overzicht zou welkom zijn.

19. **Beurtveren**: in dit waterland vond vrijwel al het vervoer over water plaats. Vanuit de kleinste gehuchten vertrok er wel enkele keren per week een beurtschip naar een of andere grote stad, met goederen, maar ook passagiers (tenzij de plaats aan een trekvaart lag). De overheid reguleerde dit heel sterk (de schippers werden vaak beëdigd) en daarom zitten er in vrijwel alle plaatselijke archieven gegevens hierover. Vanuit een stad als Leiden gingen er beurtveren naar vrijwel alle belangrijke plaatsen in Holland en Zeeland; in hoeverre die de plaatselijke beurtveren overlaptten of beconcurrerden zou onderwerp van onderzoek kunnen zijn.

20. **Waaggebouwen**: heel wat dorpen hadden een waag om grotere zaken te kunnen wegen. Doorgaans waren die in handen van het plaatselijk bestuur of de ambachtsheer, die de waag vaak verpachtte aan de meestbiedende. Waar ze stonden, wanneer ze in functie waren, wie de pachters en bedienden waren, zijn nog heel wat openstaande vragen, al is lokaal wel eens alles tot op de bodem uitgezocht. Voor de stad Leiden is deze materie, onder meer door *Fockema Andrae*, al redelijk grondig uitgezocht.

21. **Bestratingen**: hoewel de stad Leiden de toegangswegen al in een veel eerder stadium van stenen had laten voorzien (1395 Rijnsburgerweg, 1660 Hoge Rijndijk, 1662 Lage Rijndijk), waren alle andere doorgaande wegen vaak onbegaanbaar wegens slik of stof. Vanaf 1805 (Rijksstraatweg van Den Haag naar Haarlem) kwam dit echter in een stroomversnelling. Niet alleen een belangrijke weg als de Grote Weg des Rijks nr. 5 van Katwijk naar Bodegraven werd in 1825 bestraat, maar ook tal van andere wegen, zoals de weg Leidschendam-Voorschoten-De Vink in 1821. Het zou mooi zijn een compleet overzicht hiervan te hebben, met de totaalsommen van de investeringen en inkomsten uit tolheffing. Voor de straatweg tussen Katwijk en het Haagsche Schouw is dat al voorbeeldig gedaan (door *P. Ernsting*), maar dat zou dus voor de hele regio gedaan kunnen worden.

22. **Molenaars**: dit was, zowel de korenmolenaars als poldermolenaars, een beroepsgroep die niet echt honkvast was. Wel bleef men vaak generatieslang het beroep uitoefenen, en de dochters trouwden vaak met molenaarszonen. Hoewel korenmolenaars soms hun molen pachtten (als die eigendom van een ambachtsheer was, of een belegger), waren de meesten eigenaar van hun molen. Er zijn al tal van detailstudies, per geslacht of per molen, maar die zijn eigenlijk nooit op grote schaal regionaal gekoppeld. Hoewel dit een zeer omvangrijk karwei zal zijn, is het ook een zeer dankbaar object. Van vrijwel alle polders zijn namen uit de archieven te halen, en korenmolenaars waren aan zo enorm veel bepalingen gebonden, dat de archieven haast uitpuilen van de gegevens daarover.

23. **Ashandel en asschuren**: het artikel op deze website over de ashandel in Alkemade en omgeving van Alfred Bakker heeft al geleid tot een uitvoeriger artikel van zijn hand, ook op deze website te lezen, *Handel in hardas tussen Holland en Vlaanderen van 1750 tot 1860*. Is het daar geschetste beeld ook geldig voor de overige dorpen in de regio?

24. **Bedelarij, landloperij** en onmaatschappelijke figuren ten plattelande: het artikel op deze website over bedelarij in Zoetermeer-Zegwaard en omgeving door Gertjan Moers, *De rafelranden van de samenleving* kan als voorbeeld voor een nog omvangrijker studie voor de hele streek gelden. Is er iemand die die handschoen durft op te rapen?

25. **Duitse dienstboden**: na de Eerste Wereldoorlog was de behoefte aan ijverige dienstboden zeer groot, vooral omdat Nederlandse meisjes er niet veel meer voor voelden om (een groot deel) van hun leven te slijten in dienst van, en soms als huisslaafje voor, een welgesteld gezin. Dienstboden uit Duitsland en Oostenrijk, die in hun eigen land vaak tot werkloosheid gedoemd waren, stelden minder eisen. Tot ze tegen de Tweede Wereldoorlog door Hitler teruggeroepen werden, waren ze in tal van gezinnen in wel alle dorpen en steden in Rijnland te signaleren. Het maken van een goed overzicht, met name ook van de bronnen waarin die dienstboden te vinden zijn, zou een prima eerste aanzet

zijn. Nogal wat van die dienstboden zijn getrouwd met Nederlandse mannen en werden stammoeders van een Nederlands nageslacht, met soms nog heel sterke banden met dat land van herkomst. *Barbara Henkes* heeft een algemeen overzicht van deze geschiedenis geschreven en voor Leiden is ook al een en ander gepubliceerd, maar concrete aantallen per gemeente en zelfs namen (voor zover privacywetgeving zich daar niet tegen verzet) worden daar niet of amper gegeven.

Piet de Baar en Cor Smit

10 maart 2018